

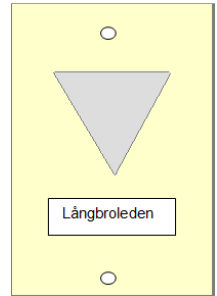
Naturskyddsföreningen
Sollentuna

FORNSTIGEN LÅNGBROLEDEN I TÖRNSKOGEN

4:e uppdaterade utgåvan (2019).

*Text och bild: **Herbert Henkel***

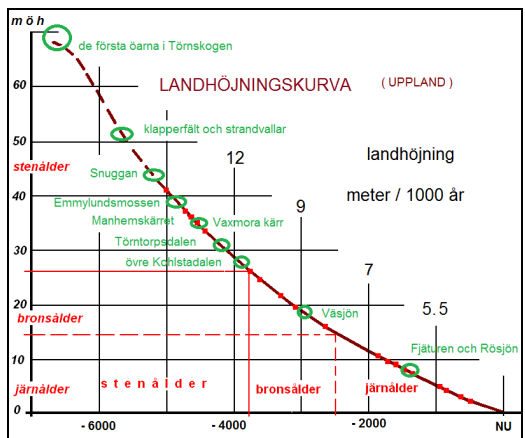
Layout: Torbjörn Schmidt

Snuggastenen vid Långbron.

Landskapet stiger ur havet

Under sista delen av stenåldern låg havsstranden ca 25 m högre än i dag. Törnskogen var då en stor ö i en skärgård. Flera vikar sträckte sig långt in i ön och kan ha varit boplatser för stenåldersfolk. Under bronsåldern ökade landytan drastiskt och då började också landvägar användas som komplement till sjövägarna. Det blåa området på kartan (som ungefär motsvarar 10 m nivå) var fortfarande ett sammanhängande vattensystem i början av järnåldern.

Landhöjningskurvan beskriver när områden på olika höjd i terrängen blev land.

Vattenvägar (blå) för ca 2000 år sedan och landvägar (röda och tunt svartprickade) med några av de runstenar (900 - 1000-talet, röda fyrkanter), som står intill de gamla färdvägarna. Man ser hur dessa passerar vattenstråken vid nor, dvs där sunden är som smalast.

Sjötrafiken kunde gå från Östersjön djupt in i Uppland. En viktig sjöled gick via Edsviken – Rösjön – Fjäturen - Norrviken och vidare till gamla Uppsala eller Vallentuna. Sjöfararna fick ändra kurs, törna, när de närmade sig det höglänta Törnskogen. Man orienterade sig efter landmärken. Falkberget vid Landsnora och Länsmansberget var utskjutande klippor som kunde tjäna som landmärken för

sjöfararna. Det höglänta landskapet och sjön Norrviken gör att också nutidens vägar måste svänga runt Törnskogen.

Hur såg naturen ut i Törnskogen när fornstigen först trampades upp ?

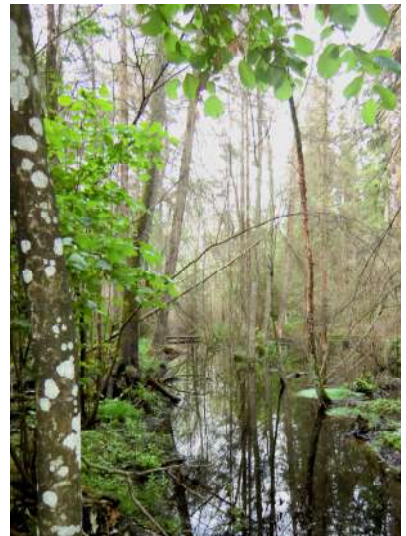
Efter att inlandsisen smält bort för 10 000 år sedan i Uppland vandrade växter djur och människor från söder in över de nya landytorna allteftersom de höjdes ur havet. Björk och tall och asp var de första trädslagen och de följdes snart av hassel, al, ek och alm. De nådde sin största utbredning för 5000 år sedan, då Törnskogen just kommit upp ur havet. De dominerade landskapet där det fanns bördig mark. De få områden där ekskog finns kvar kring Mälardalen representerar en mångtusenårig kontinuitet, liksom hållmarkstallskogen i mera höglänta områden.

Genom landhöjningen (som var en halv meter per århundrade) uppkom stora nya landytor i hela Uppland under mitten av bronsåldern. De togs genast i anspråk av människor som började dana om landskapet genom bete och uppodling. I Törnskogen fanns inga bosättningar under bronsåldern, men flera högt belägna stensättningar i den östra kanten tyder på att områdena kring Väsjön kan ha varit bebodda. Förutom människor kom också ett nytt naturfenomen. Gran hade spridit sig söderut genom Norrland och etablerade sig i Uppland för ca 2500 år sedan. På många platser ersatte den lövträden och därmed blev landskapet mörkare.

I några få områden norr och öster om Törnskogen finns små ekskogsrester kvar. I det inre dominerar nu gran som inte förekom under bronsåldern.

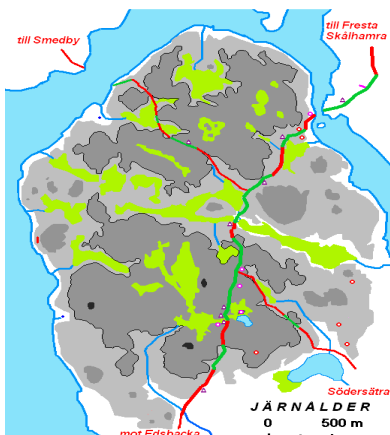
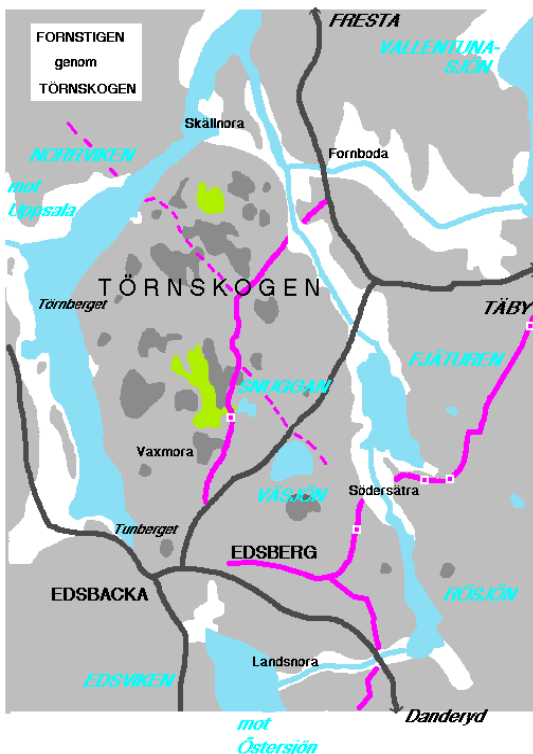
I Törnskogens höglänta och magra (ibland nästan obefintliga) jord dominerade tall och hassel, en naturtyp som ännu kan ses i slutningen på Norrvikens östsida. I sänkorna kring Törnskogen finns rester av lövskogen kvar och kan ses i spridda ekbackar på östra sidan av Fornbodanoret. Landskapet i Törnskogen har därför inte förändrats så mycket sedan fornstigen Långbroleden anlades (bortsett från gran- och tallplanteringarna). Det var en naturskog som nog såg rätt så vild ut – med många döda träd som gjorde det svårframkomligt. Landskapet kring Törnskogen höll däremot på att förändras i takt med allt större arealer land att bruka och beta och bygderna utvidgades. Processen pågår nu i riktning mot mer stadsbebyggelse och det en gång sammanhängande natur- och jordbrukslandskapet fragmenteras till små öar i ett sammanhängande bebyggelselandskap.

En stor del av Törnskogen är hållmarker med utspridda, ibland mycket gamla tallar och torrakor. I sänkorna finns alkärr eller mossar.

Törnskogen var i begynnelsen tre små skär som stack upp ur havet (svarta på kartan) - de blev två stora öar under stenåldern (mörkgråa). Under järnålder hade öarna vuxit ihop till en stor Törnskogsö som snart kom att hänga ihop med fastlandet vid Edsbacka. I Törnskogen fanns gott om hållmarker precis som nu men mycket fler kärrmarker (ljusgröna) - en del blev senare utdikade till odlingsmarker. Långbroleden är markerad med grönt där den ursprungliga leden fortfarande syns i terrängen och med rött där den troligen har gått med hänsyn till terrängen, men där spåren försvunnit (t.ex. på grund av skogsbruk och nya vägar). Fornlämningar (runda symboler) och gränsmarkeringar (triangulära) som finns utmed fornstigen har lagts in i kartbilden liksom en trolig nordvästriktad led från Väsjön till Norrvikens då smalaste del (noret vid Stensunda).

Törnskogen under järnåldern. Blå färg markerar vattendrag, sjöar och havsfjärdar. Det mörkgråa området var två stora öar som utgjorde Törnskogen under sen stenålder. Den mörkaste grå färgen visar de tre skär som först höjdes ur havet. De ljusgröna områdena är våtmarker som fanns under järnåldern (men som nu är utdikade eller uppodlade).

De forntida lederna i Törnskogen och dess närmaste omgivningar. Nutidsvägar är mörkgrå. Blått markerar den nutida fördelningen av vatten. Ljusgrått visar var höjden över havet är 10 m eller mer. Mörkgrått är områden som är mer än 50 m över havsytan.

Långbroleden är en uråldrig väg från edet mellan det som nu är *sjön Norrviken* och *havsviken Edsviken*. Den går nästan rakt norrut genom Törnskogen till Fornboda, Skälhamra och Fresta. De gamla stigbyggarna var skickliga att utnyttja terrängens förutsättningar och de kände skogsmarkerna väl. Långbroleden går ofta just på den enda möjliga passagen i terrängen och däremellan på de mest lämpliga platserna. Den går också rakast möjliga sträcka mellan Edsbacka och Fornboda. Stigen har troligen varit den sydligaste delen av en mycket längre led till centrala Uppland.

Vägen passerar flera bäckar, ett par åar och Törnskogsmossen. Det fanns anledning att bygga åtskilliga broar. Under lång tid - de tusen åren mellan yngsta bronsålder och folkvandringstiden, dvs 500 fvt till 500 evt - var detta leden som hade minst med besvärliga vattenpassager. Först senare tillkom en led mellan Fjäturen och Rösjön över Hagby som ett lika bra alternativ. På en karta från 1635 anges att en kavelbro finns vid Snuggan och benämns *Långebron*. Bron finns också med på en karta från 1715, där den benämns *Jordbron*. Den kanske har använts i mer än 2000 år! Senare under 1800-talet och fram till nu var den inte längre markerad som stig på kartorna.

De forntida lederna strålade samman i Edsbacka vid det som fortfarande är en havsvik - Edsviken. På kartan visar blå färg den nutida fördelningen av vatten. Ljusgrått visar var höjden är 10 m över havet eller mer. Man ser att det fanns ett sammanhängande vattenstråk från Edsviken vid Landsnora via Rösjön och Fjäturen till Norrviken (och Vallentunasjön) när havsnivån låg så högt. Långbroleden tvärrar Törnskogen och går raka spåret norrut från Edsbacka till Fornboda. Nutidsvägar är mörkgrå (motorvägen som går under Tunberget, förbi Snuggan, norr om Fjäturen vidare till Hagby och Täby är inte inlagd).

År 1992 hade leden rekonstruerats i terrängen och under 1993 röjdes den på vissa ställen fram ur sly och buskar. ALU-anställda har byggt en spång över Törnskogsmossen och broar över Kohlstaån och Fjäturenån. De många fornlämningarna, stensättningar, (en del upptäcktes under röjningen), stensträngar, hålvägar och nötningsspår visar att leden har haft stor betydelse och använts intensivt. Utmed fornstigen finns också flera gränsrösen. De tolkades först som stigmarkeringar men en kontroll mot gamla kartor visade att ägo gränser markerats intill stigen ända in på 1800-talet. Det visar att stigen fortfarande var känd och i bruk då.

Den nuvarande vandringsstigen följer den gamla leden. Att den har kunnat återfinnas till över 75 % beror på att jordbruk och skogsbruk inte har varit särskilt intensivt i Törnskogen under de 150 åren då leden använts mindre. Stigens sydligaste delar har byggts bort eller blivit ersatta av nyare vägar. Från slutet av Gammelvägen, vid det tidigare torpet Gustavsberg, går den gamla stigen att följa norrut genom skogsmarker till noret vid Fornboda.

Stigen är märkt åt båda hållen med träplattor och en grå triangel med spetsen ned. Då och då har också namnet Långbroleden fästs på träplattan. Där stigen avviker eller ändrar riktning finns en pil fäst på plattan. På kartan i mitten av häftet kan du se i detalj hur den går i terrängen. Lokalnummer hänvisar till den följande beskrivningen av ett antal intressanta platser. Fornlämningarnas läge är markerade med en lila fyrkant på kartan, liksom gränsrösen med en röd och platser där tidigare torp och gårdar var belägna med en brun fyrkant.

För fyra platser visas en höjdsiktsskarta för att illustrera terrängförhållandena. Höjden anges med en relativ skala (med 4 m höjdsteg), där mörkast grå är högst belägen terräng. Kärrmarker visas schematiskt med brunt, stigar och fornlämningar med rött.

Till fornlämningar som ligger en bit från stigen har pekare satts upp med en symbol för stensättning. **Stenarna får inte flyttas!**

Man kan vandra stigen norrifrån där buss 527 har sin ändhållplats vid **Fornboda** eller starta vid hållplatsen **Edsängen** vid korsningen Frestavägen - Gustavsbergsleden.

Långbroleden

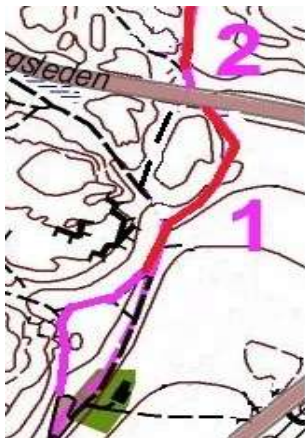
Här börjar de första ännu synliga spåren från fornstigen. Den högra stigen ligger på en anlagd vägbank. Härifrån kan fornstigen följas synlig i terrängen ända till Fornboda.

Vi börjar vår vandring vid 527 busshållplatsen Edsängen. Här hade en forntida vandrare redan lämnat bygden kring edet mellan Edsviken och Norrviken, passerat nedanför fornborgen på Tunberget och korsat Törnskogsbäcken, som nu ligger i rör under Båtsmansvägen. Då var man i skogslandet och de följande 3,5 km till noret vid Fornboda gick antagligen genom något som mest liknade urskog. Från busshållplatsen går en liten gångväg mot nordväst till Gammelvägen och då är man redan på fornstigen. Man följer Gammelvägen norrut förbi stugan vid Gustavsberg.

Vid Gustavsbergsleden

1 - 2

Stigbanken, sett mot norr (1).

1. Just när man har lämnat den tidigare åkermarken till höger ligger stigen på en smal vägbank och längre fram är en svacka fylld med sten. Detta är de första spåren efter en anlagd stig. Man korsar sedan Gustavsbergsleden och får se upp för bilar som här ofta kör fortare än dom får.

2. När vi passerat Gustavsbergsleden ser vi en kort stensträng på båda sidor om fornstigen. Troligen var detta ett fundament till en gårdsgård med grind som markerade gränsen mellan de stängslade inägorna i söder och skogen där betesdjuren gick.

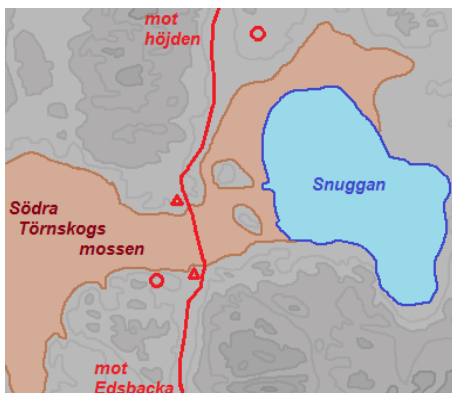
I förlängningen av stigbanken har en svacka fyllts med sten(1).

Rester efter en stengårdsgård på båda sidor om stigen (2).

Över Långbron och Törnskogsmossen

3 - 4 - 5

Från Gustavsbergsleden och 500 m norrut är stigen bred och bitvis sönderkörd av timmertransporter. 200 m norr om Gustavsbergsleden närmar vi oss kanten till Törnskogsmossen där den är som smalast.

*Gravröset på en berghylla
vid södra mosskanten (3).*

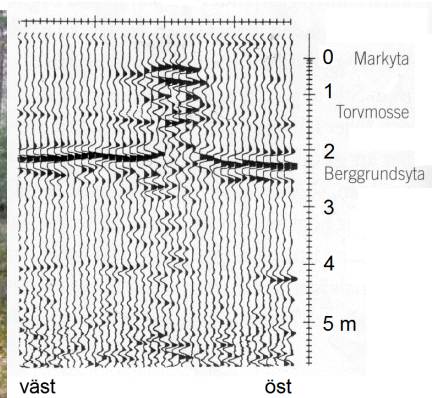
3. Här finns flera fornlämningar. 60 m väster om stigen ligger en stensättning på en berghylla – en gravplats för någon som omkommit här (kanske också en territoriell markering i landskapet).

Just vid kärrkanten står Snuggastenen, en runsten som rests av Skålhamrasläkten. Här meddelas att *Gyrid lät resa stenen efter Ulvkel sin son och Gye*(här saknas en bit av stenen).....*sin broder och Holmdis sin syster*. Stenen omtalas som *Wacker stor Runesten* på kartan från 1715.

*Snuggastenen (efter ny
imålning 2011) (3).*

Sjön Snuggans nivå har sänkts på senare tid och den avvattnas numera österut. Förr utgjorde sjön och den mot väster anslutande Törnskogsmossen ett hinder som krävde en betydande insats för att anlägga en kavelbro över ty mossen är flera meter djup. Runstenen vid stigens södra landfäste och den tidigare häradsgränsstenen nära dess norra, markerar platsens forntida betydelse som orienteringspunkt.

Snuggastenen och den nya spången över Törnskogsmossen där den är som smalast (3).

Markradarmätningar har visat att mossen ända ned till moränlagret är fylld med en sträng av grovt material, troligen stenblock och stockar. Mätningen är gjord tvärs över bron ungefär mitt på mossen.

Södra Törnskogsmossen.

1635

1715

Kartorna från 1635 och 1715 finns på kommunarkivet. Kartutsnittet till vänster från 1635 är på pergament och därför lite fläckigt. Geografin är lite skev – runstenen med gränshörnet i närheten ser ut att ligga nordväst om sjön Snuggan. *Här står en Runesten* kan man läsa och sedan anges *Långebron* samt att runstenen också är häradsgräns.

Kartutsnittet till höger från 1715 visar gränsen till Edsbergs säteri i närheten av Snuggan. Sjön har en riktigare form och är omgiven av *Kierr*.

Sjön heter *Snuggtaskan* och vid västra stranden ska det stå ett gränsröse med en *spitsig vise*. Över kärret sydväst om sjön är en bro markerad som kallas *Jordbron* - dvs. brobanken består av en stenfyllning. (Vid den tiden fanns ännu inte Vaxmora torp, men *Waxmora kierr* nämns på kartan).

Skogstjärnen Snuggan ligger nederst i Törnskogsmossens våtmarkssystem.

4. Vid det norra landfästet går stigen över berghällar där tydliga nötningsrännor visar en lång tids användning. Där finns också en stenhög intill stigen som tolkats som ett tidigare, sedan länge raserat gränsröse. Att ett sådant ska finnas här framgår av en karta från 1635 – där det också står att *inte kunnat hitta ho igen*.

Resterna efter gränsröset som man redan 1635 inte kunde "hitta ho igen" (4).

Lite längre norrut ligger ytterligare ett gränsröse väster om stigen. Det markerade den tidigare gränsen mellan Vallentuna och Sollentuna häradar - den första administrativa indelningen i vårt land, uppkommen ur de gamla storböndernas småriken under senare delen av järnåldern. I rösets norra kant växer en grov tall som gör det svårare att upptäcka.

Sockeln till ett tidigare gränsröse – förmodligen häradsgränsen - sedd från söder (4).

Den lilla stensättningen på en berghäll norr om Snuggan (5).

5. Ca 70 m öster om stigen ligger en stensättning på en liten höjd med utsikt över sjön Snuggan. Den har byggts av ganska små stenar som samlats ihop från omgivningen och upptäcktes först 2011. Några stenar hade använts till brasing.

Över hållmarken

6 - 7 - 8 - 9

Sedan gäller det att se upp – den breda stigen fortsätter mot norr och sedan mot NV – medan fornstigen avviker lite snett åt öster för att fortsätta norrut upp till sitt högsta läge i Törnskogen.

6. Vid foten av sluttningen och ca 15 m väster om stigen finns en rest gränssten som markerar ett skifte som tidigare hörde till Alby. Här börjar också en lång stensträng som ligger på stigens östra sida.

Gränsröset till avstyckningen från Alby (6).

Stensträngen till vänster om stigen sett från norr som består av de block som har röjts från stigen (7).

7. Strax är vi på fornstigens högsta punkt - ungefär 55 m över havet. Passagen över hållmarken är noga röjd från stenblock som nu ligger i en 90 m lång stensträng öster om stigen. Den hör till de tidigare kända fornlämningarna i området. Det har dock först nu blivit klarlagt att stensträngen hör ihop med Långbroleden.

Stensättningen nära stigens högsta punkt (8).

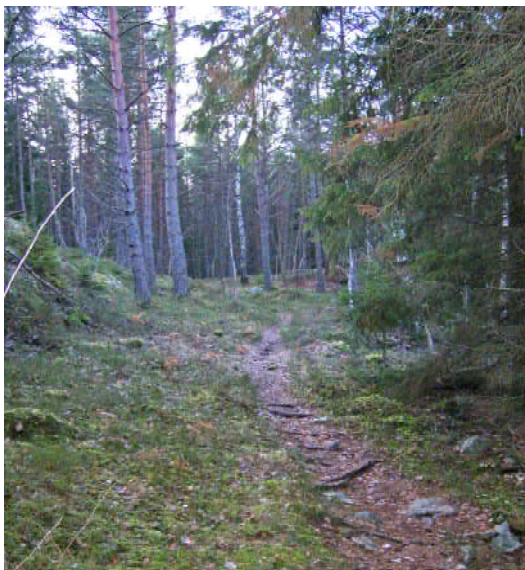

Stensättningen i sluttningen norr om stigens passage över hållmarken (9).

8. Ca 70 m öster om stigen finns ett litet, nu ihopsjunket och delvis raserat, gravröse på berghällen. Det är byggt med ganska små stenar - en del hade använts till brasringar av okunniga.

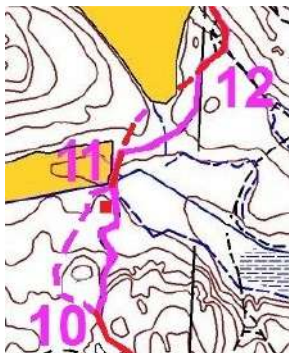
9. Stigen fortsätter längs en bergkant och när man har kommit ned från höjden finns en lite större stensättning som ligger ca 60 m öster om stigen. Stenarna är mossbelupna och röset är svårt att upptäcka.

Sedan tvärrar vi en timmerväg. Bitvis kan man skönja spår av den gamla stigen genom block som lagts vid sidan om den.

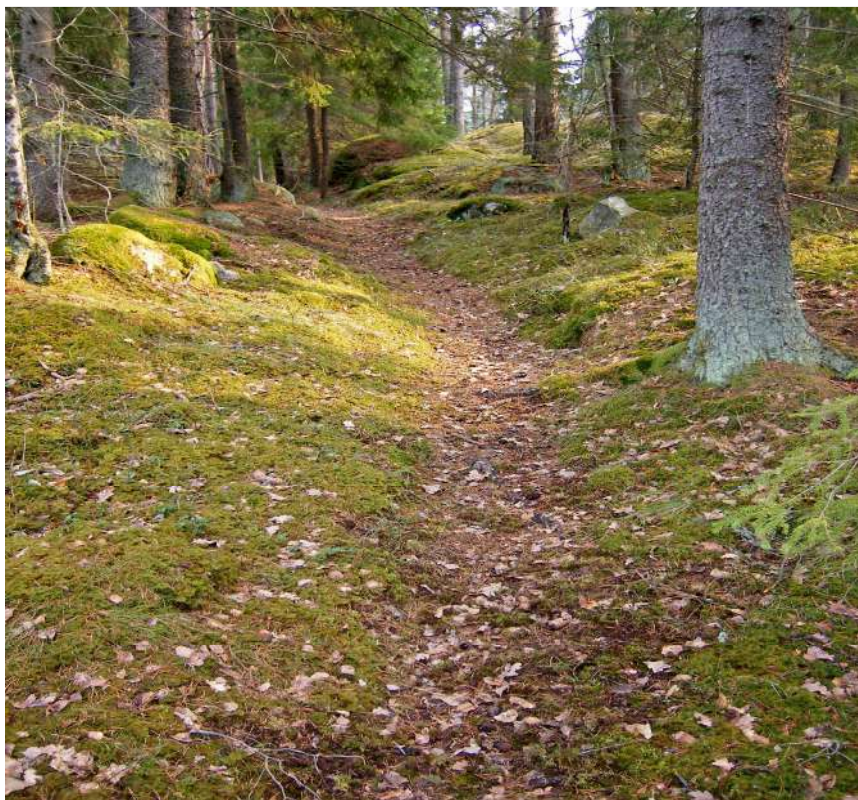
Stenröjt stigavsnitt som på den första orienteringskartan (1968) inte hade något samband med det övriga stignätet. Öster om Runda Mossen, sett mot syd.

10 - 11 - 12

Fornstigen böjer nu mot nordväst för att passera mellan en mosse i väster och en bergknalle i öster. Efter ca 100 m ser man fler röjda stenblock som ligger vid sidan om stigen.

10. Stigen är tydligt nedsänkt i terrängen och kantas av stenblock. Det är ett bra exempel på en hålväg. Även denna hålväg var känd tidigare, men inte dess sammanhang med fornstigen. Den gamla stigen har nog gått i mindre brant terräng väster om en liten höjd med berghällar. Hålvägen ser nämligen ut att fortsätta ett kort stycke i den riktningen.

Fornstigen som hålväg , tydligt nedsänkt i terrängen. Sett mot syd (10).

Övre Kohlstadalen sett mot öster. Man får föreställa sig att det som nu är åkermark på järnåldern var blöta kärr med täta snår och döda träd -oframkomligt helt enkelt. I vrån längst bort till höger går fornstigen.

Gränsröset i nedre Kohlstadalens västra kant är en gränsmarkering invid den forna leden för Kohlstas västra marker (11).

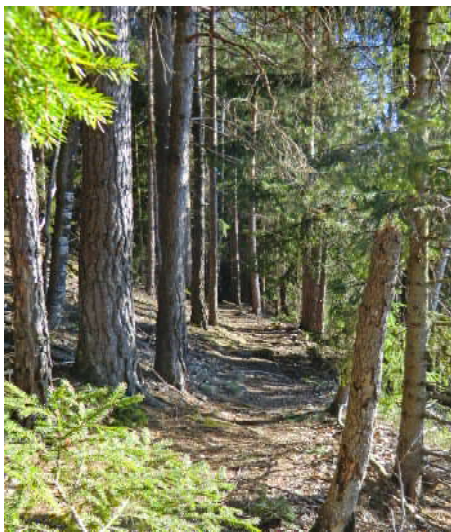
11. När vi har kommit ned i dalens botten ser vi ett typiskt gränsröse intill stigen. Det markerar den östra gränsen för den tidigare gården Kohlstas marker. Marken öster om stigen var uppodlad för inte så länge sedan – nu är den granplanterad.

Två stockbroar leder över diken som dränerar övre Kohlstadalens åkrar

Övre Kohlstadalens östra del där fornstigen passerar.

Marken i dalen lutar litet mera - den blir bättre dränerad – och är det bästa stället för en stig över dalgången. Vi passerar två mindre broar och fortsätter mot öst-nordöst. Nu är vi halvvägs till Fornboda. Mot väster och öster ser vi den långa och smala dalen (*Kohlstadalen med Långa Gärdet*), som nu delar Törnskogen i en nordlig och en sydlig del, som ännu i början av bronsåldern var två öar i den dåtida skärgården.

Stighaket i sluttningen på åkerns östra sida (12).

12. Efter 100 m ses stigen åter som en hålväg i en liten sluttning. Lite längre fram, öster om åkerkanten, syns stigen som ett hak i sluttningen – en del bortröjda stenblock ligger vid nedsidan. Haket upptäcktes först efter lång tids spanande i tallplanteringen i sluttningens nedre del och var den sista felande länken vid rekonstruktionen av leden. Det är ett bra läge för en stig – man undviker randen intill det som nu är åker och som då var kärr.

FORNSTIGEN LÅNGBROLEDEN

i Törnskogen

Markerad stig 3.5 km

Observationsplats
beskriven i häfte

1 - 19

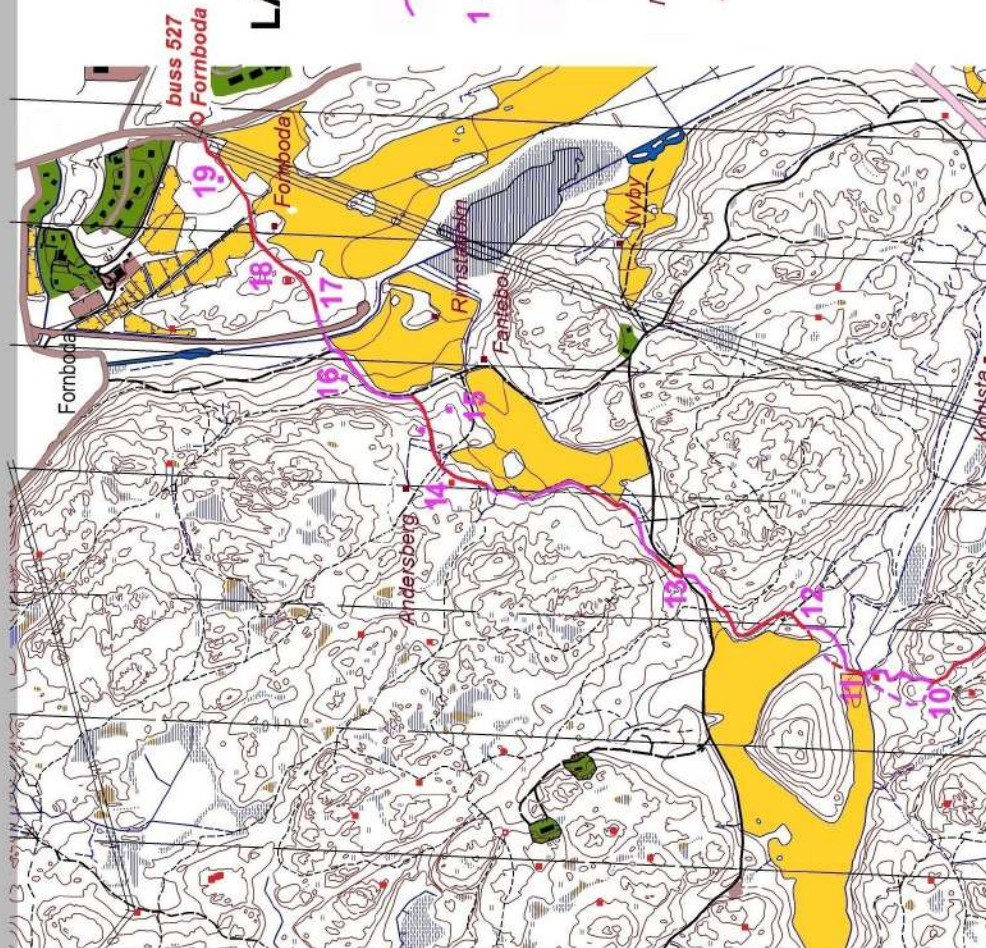
■ fornlämnning

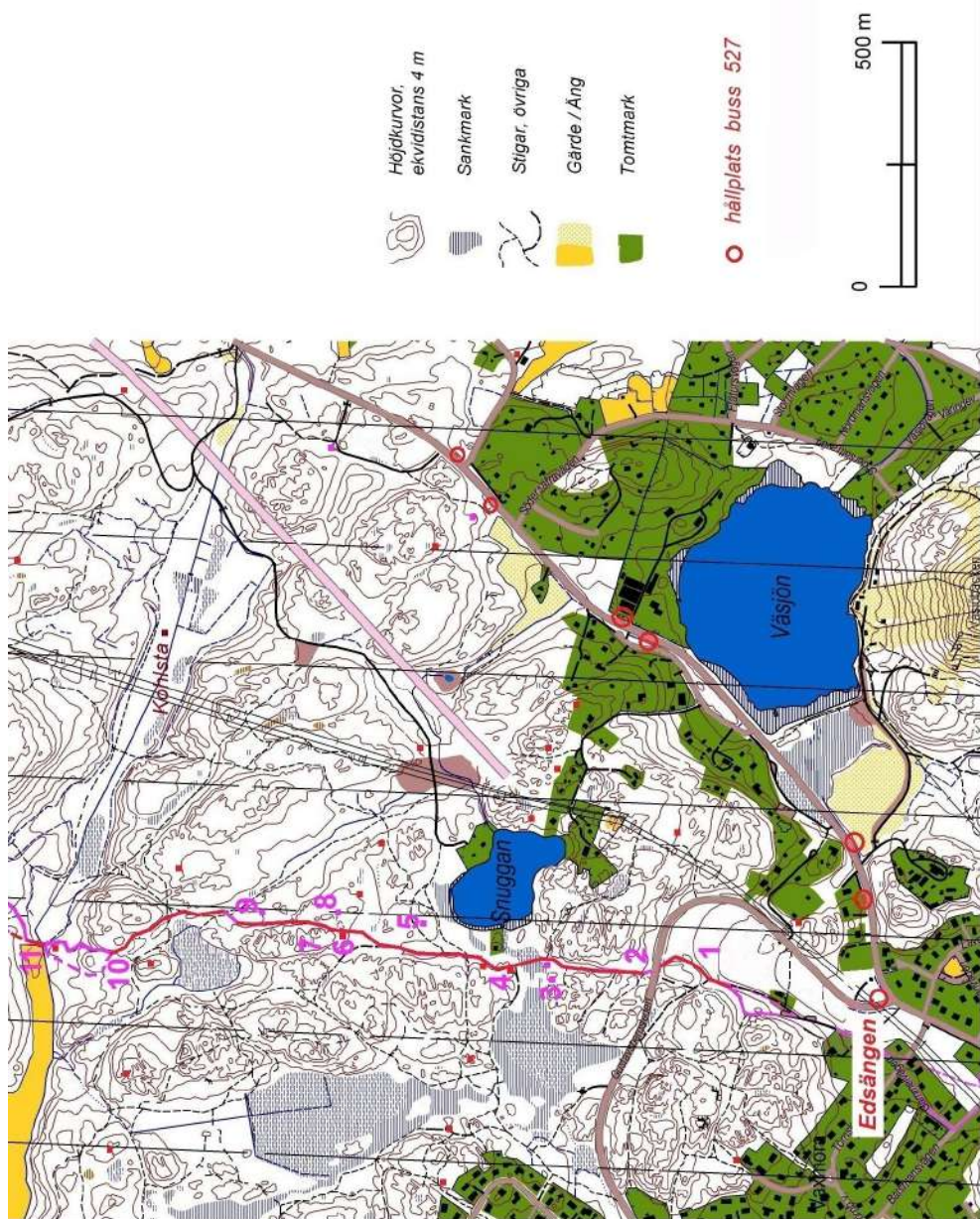
■ gränsröse

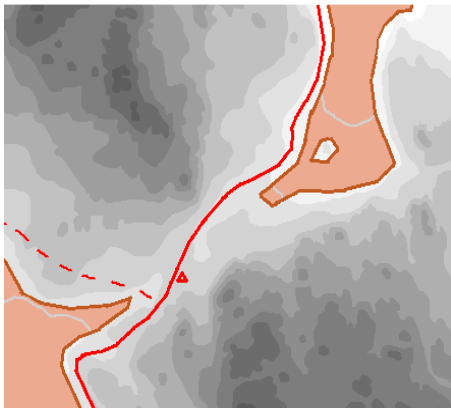
■ fd torp och gårdar

Nyby

— halvåg, stighak mm

När vi har rundat en liten bergudde följer vi *Grönanvägen* på södra sidan genom ett pass mellan höga bergplatåer. I detta pass måste också den gamla leden ha gått. Ungefär vid vattendelaren tvärrar vi *Grönanvägen*. Den liten nernötta terrängen just norr om vägen är hålvägen efter leden.

Passet sett från väster. Fornstigen går längs åkerkanten till höger, sedan runt åkerhörnet in i passet.

13. Ett litet gränsröse till Fantebols ägor kan skönjas i mossan intill stigen. När *Grönanvägen* böjer av mot öster fortsätter stigen mot nordost utmed en bergkant fram till en åkerflik. Här ser man spår efter en hålväg på stigen sydöstra sida.

Gränsröset i passet (13).

Efter ca 100 m är vi nedanför en klipphylla på en smal remsa skog mellan bergkanten och åkern. Går man upp på berghyllan kan man se åkermarken slutta ner mot den forntida sjöleden som var i bruk för 1500 år sedan. Här har den gamla leden inte kunnat kännas igen i terrängen. Den har antagligen gått ungefär där åkerkanten ligger nu och lagom högt över den dåtida sankmarken som nu är åker.

14 - 15

När vi passerar en liten bäck är vi åter på den gamla stigen som går uppför en liten sluttning till det tidigare torpet *Andersberg*

14. Innanför fårhagen står ett vackert gränsröse av samma typ som vi har sett i Kohlstadalen. Det framgår av häradskartan från 1850-talet att röset markerar ägo gränsen till skiftet till skiftet Fornboda II.

En kort sträcka längre österut ligger en rektangulär stensamling intill stigen. Det kan vara en stensättning av samma slag som de nära sjön Snuggan. En tidigare körväg går mot nord-väst upp till det tidigare torpet Andersberg. Vi korsar denna väg och fortsätter över fårhagen till bergkanten där stigen svänger av mot öster över ett tidigare åkerdike.

15. Intill stigen ligger ett stort gravröse byggt med grövre stenblock och ca 80 m mot sydost finns ett litet gravfält med 4 eller 5 otydliga rösen. De har blivit planterade med tall av Sveaskog (trots att det fanns utmärkt som fornlämning på den ekonomiska kartan). Gravarna är vackert belägna och höjden över havet tyder på att de är från bronsåldern.

*Från det stora röset
intill fornstigen är
det fin utsikt över den
dåtida havsfjärden
mellan det som nu är
Norrviken och Fjätur-
ren. (15)*

På häradskartan finns en stig markerad från torpet Andersberg ned mot dalgången. Stigen är stenröjd och upptäcktes av en händelse i den täta tallplanteringen.

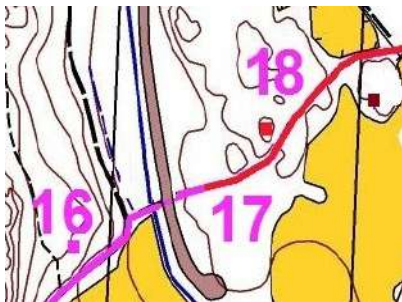

*Ett av flera stora rösen på
en utskjutande bergudde i
sundet i det dåtida bronsålders-
landskapet (15)e*

*Stenröjd stig från Anderstorp
ner i dalen till Fornbodanoret
sett mot sydväst (15).*

Över Fornbodanoret 16 - 17 - 18 - 19

Noret vid Fornboda sett från öster. Till vänster ligger åkerholmen där gården Rimstaholm en gång låg. I mitten en liten åkerholme som stack upp ur havet under sen järnålder. Till höger rinner ån mellan Fjäturen och Kvarnsjön. Längs åkerkanten i bakgrunden går fornstigen.

Vi kommer ner till en väg som anlagts på mitten av 1600-talet – den omtalas som *Drottning Kristinas väg* – som vi följer i en båge utmed åkerkanten. På den stora åkerholmen i sydöst låg den tidigare gården *Rimstaholm*. Man ser bara resterna efter jordkällaren i åkerholmens södra kant. Alkärret i dalsänkan som sträcker sig mot sydöst var en gång *Rimstaholmsjön* innan Fjäturen sänktes till sin nuvarande nivå.

16. Ca 50 m norr om stigen ligger en stensättning på en liten höjd. Eftersom vi nu befinner oss betydligt lägre i terrängen och under havsytan som den var på bronsåldern, så är denna fornlämning från järnåldern.

Stensättningen vid om Drottning Kristinas Väg (16).

Ännu under yngre järnåldern gick sjöleden mot Uppsala respektive Vallentuna genom detta dalstråk. De ganska branta stränderna gör att denna passage under flera tusen år var den smalaste över farleden. Av terrängen kan man se att norets smalaste del ligger norr om fd. Rimstaholm – troligen passerade fornstigen noret där i stället för på den plats där en senare bro byggdes.

På litet äldre kartor finns en väg markerad över ån just här. Med den nybyggda bron tar vi oss lätt över det tidigare sundet. På andra sidan ån går en travträningsbana där man får se upp för snabba kusar.

*Gränsröset vid
fornstigen
i ekhagen (18).*

17. På andra sidan travbanan ansluter en hålväg genom ek- och hasselskogen. Här finns stor biologisk mångfald och ekbacken har därför skyddats med naturvårdsavtal. Vägen är ännu idag gränsen mellan olika markägare och följer ett stråk med mindre höjder som under järnåldern just stack upp ur havet.

18. Nära stigens högsta punkt finns ett gränsröse nära vägens högsta punkt. Bland hasselsnåren ser man små stenröjda ytor efter odlingar från järnåldern.

19. En del av de röjda stenarna har använts till murar runt inägomarkerna, kanske påbyggda med trästängsel. Nu är de raserade och synliga som stensträngar. Vi är nu i den forntida bygden kring *Fornboda*. Hela system med stensträngar kan följas över stora ytor helt bort till Täby.

Stensträng intill fornstigens nordvästra sida (19).

När landhöjningen fortsatte uppkom ett fall i ån och fallhöjden utnyttjades för att driva en kvarn. I samband med sjösänkningar sprängdes en djup kanal och Kvarnsjön, som låg på den norra sidan tömdes. I bakgrunden ser man det ena brofästet där Frestavägen tidigare gick över ån.

Från Fornboda fortsätter den gamla leden norrut, runt det sankta området kring Kvarnsjön och Vallentunaån, till Fresta och Skålhamra. Mot sydost gick troligen en stig utmed Frestavägens nuvarande läge till Hagby och Täby. De många runstenarna vittnar om detta.

När vi har kommit fram till Frestavägen (som här numera heter Sandavägen) ligger ändhållplatsen för buss 527 på norra sidan om vägen. Några 100 m västerut ligger det andra noret som har gjort Fornboda till en strategisk plats under järnåldern. Det är det dåtida smala sundet där ån från Vallentunasjön nu rinner. Här kunde man passera och fornstigen gick vidare mot Fresta i nordväst och Skålhamra på den västra sidan av Vallentunasjön.

Dagens Fornboda är strategiskt beläget där *Vallentunaån* mynnar ut i farleden. Tröskeln vid ån har utnyttjats som fallhöjd till en kvarn och detta har givit namnet *Kvarnviken* åt denna del av sjön Norrviken. Passagen över ån var på 500-talet så smal att man kanske byggt en bro här. Senare har man sprängt ut en kanal genom bergtröskeln för att sänka sjöytorna uppströms (bland andra Vallentunasjön). Kvarnsjön har delvis återställts i början på 2000-talet med insikten om betydelsen av fungerande våtmarker.

Gården Rimstaholm och torpen Andersberg, Nyby och Fantebol

På en karta från 1699 ser man hur odlingsmarken (mörkröd) och betesmarken (ljusgul och grå) fördelade sig kring gården *Rimstaholm* och *Rimstaholmsjön* (mörkgrå). Grönt markerar utmarken där man antagligen hade skogsbete. En del av de gula områdena nära sjön var ängsmarker. Man ser Drottning Kristinas väg och en bro över Fjäturenån. Torpet Fantebol är markerat vid vägkröken SV Rimstaholm. Torpen Nyby (söder om Rimstaholmsjön) och Andersberg (väster om Rimstaholm i skogsmarken) fanns ännu inte. Fantebol som ägobeteckning fanns kvar på den ekonomiska kartan in på 1960-talet.

Letar man på platsen för de olika boställena hittar man bara spridda rester av en tidigare bebyggelse. Typiskt är ännu synliga rester av jordkällaren – den tidens kylskåp – eftersom den grävdes ner i backen och omgavs med en mur av stenblock. Man byggde husen bredvid den värdefulla jordbruksmarken, inte på den. En plan yta, ibland med en stensockel utmed någon sida, finns kvar. Kring Andersberg är odlingsrösen och åkerdiken synliga.

Noret vid Fornboda sett från öster från den åkerholme där gården Rimstaholm en gång låg.

*Jordkällaren vid **Rimstaholm**,
bland hasselsnåren i sydsidan
av åkerholmen*

*Jordkällaren vid **Fantebol**
intill ett plant område. En vatten-
fylld grop i närheten hör också
till lämningarna efter torpet.*

*Jordkällaren vid **Andersberg**
ligger dold i asp och gransly.*

*Åkerdike vid **Andersberg**
ligger nu i en granodling.*

Kan det ha funnits fler forntida vägar genom Törnskogen?

Det finns flera spår av riktigt gamla stigar. Dels synliga i terrängen och dels uppmärksammade genom placeringen av de äldsta gränsrösen. På kartan från 1635 finns 16 gränsmarkeringar utsatta i Törnskogen. De flesta är dessutom beskrivna med nr och text vid rösemarkeringen på kartan och i en tabell. Med de 16 markeringarna har byarnas utmarker öster om Norrviken avgränsats mot varandra och mot öster. Några av rösen är tydligt placerade vid passager där folk kunde tänkas röra sig i terrängen. En del av dessa passager har blivit stigar och långt senare timmervägar (och blev därmed sönderkörda). Gamla stigar undviker förståss branter, hållmarker och kärr.

Lägger man ihop pusselbitarna kan man skönja ytterligare en äldre tids led genom Törnskogen, från Väsjöns, på järnåldern och bronsåldern bebodda bygd, mot nordväst till noret vid *Stensunda* i Norrviken. I dag syns det inte att Norrviken för över tusen år sedan var som smalast här. Att noret vid Stensunda var en viktig passage visas av den stigramp som byggts i den branta sluttningen ned mot Norrviken och som slutar ca 6 m över Norrvikens nuvarande vattennivå. På andra sidan noret finns en motsvarande hålväg uppför berget. Målet med leden var antagligen järnåldersbygden vid *Smedby* i Upplands Väsby. Flera stigavsnitt som finns längs sträckan ser ålderdomliga ut. Vid ett av dem finns en gränsmarkering omtalad på kartan från 1635. *En stenskärva mellan 2^{ne} berg* står det helt träffande beskrivet. Just där terrängen är som mest besvärlig syns ännu spåren – en väl nedtrampad stig som har röjts från stenblock.

Kohlstadalen tillsammans med Törntorpsdalen var en besvärlig barriär med idel breda kärrmarker. Den enda naturliga passagen var vid tröskeln mellan övre och nedre Kohlstadalen. Därför gick även den nordvästliga leden på samma plats som Långbroleden över Kohlstadalen.

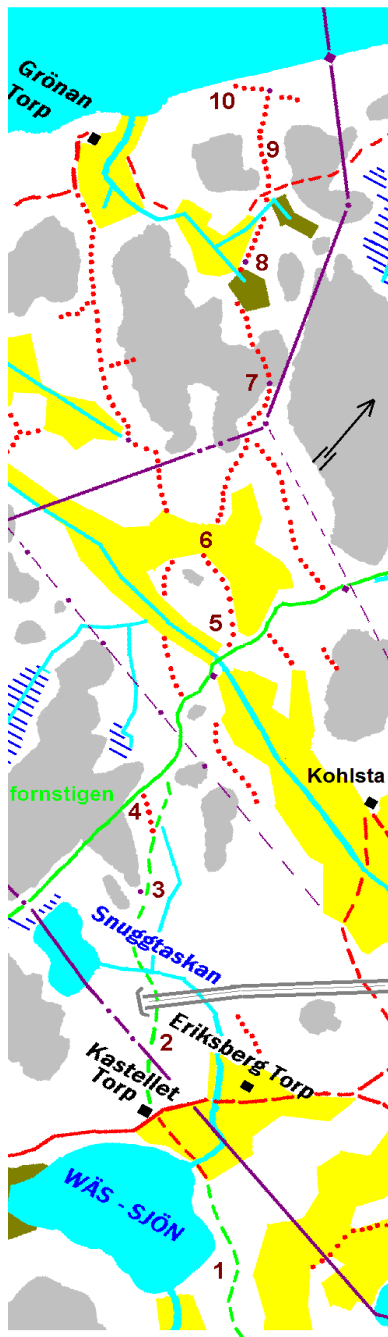
När Norrviken, Fjäturen och Vallentunasjön sänktes kunde *Frestavägen* mellan Edsbacka och Fresta anläggas, med ett vägshål till Täby. Därmed behövde man inte krångla sig genom Törnskogen. Det är dock möjligt att Långbroleden användes av fotburet folk även senare – ty det är den kortaste sträckan till den tidigare marknadsplatsen vid Edsbacka (och så behövde man inte öppna och stänga otaliga grindar som fanns kring gårdarna i de mera bebodda trakterna).

Frestavägen ökade i betydelse, grindarna kring gårdarnas ägor togs bort och vägen breddades så småningom och rätades ut – det var biltransporternas tid. När bilköerna växt sig kilometerlånga byggdes Norrortsleden – en motorväg som inte bekymrade sig om terrängen längre.

Stig från Södersätra fornbygd till noret vid Stensunda

1 - - 10

Siffrorna 1- 10 hänvisar till platser som markerats på kartan intill. Obs nordpilen.

Sträckan är ca 4 km och de olika delarna i förbindelsen ser högst olika ut idag. Det kan antas att stigen hade sin mesta funktion innan Kohlstadalen odlades upp och nya brukningsvägar kom till mellan de olika åkerområdena.

År 2007 byggdes två broar över de åkerdiken som nu ligger i skogsplanteringar. Stigens sydöstra start i Södersätra ligger numera på tomtmark.

I samband med röseletningen upptäcktes gränsrösen utmed vissa stigar. Det visade sig att gränsrösen i äldre tider sattes upp där man passerade – utmed stigar och lämpliga terrängpassager. Dessa är inte så många i Törnaskogen – där det mest finns svårframkomliga hållmarker och, i äldre tider, många stora kärr. Utmed fornstigen finns flera gränsrösen och de flesta av rösena på 1635 års karta ligger vid stigar eller passager. Följer man upp mönstret med gränsmarkeringar intill stigar finner man att 4 gränsrösen ligger på olika avsnitt av ett stråk från SO (vid Väsjön) till NV genom Törnaskogen. Delar av detta stråk är synliga stigar (där marken är lite nedsänkt och blåbärsris saknas), andra delar används ännu, utmed en sträcka finns en timmerväg, i åter andra avsnitt saknas tecken på stig eller sentida stiganvändning. Uppodlingen av övre Kohlstadalen har spärrat av möjliga äldre passager via Mitthöjden.

I SO utmed norra och östra sidan av Väsjön finns tydliga breda stigspår lite nedsänkta i terrängen och befriade från stenblock.

I mittsektionen gick stigen över det som nu är norra åkern i övre Kohlstdalen, ungefär vid åkerns högsta punkt, som inte kan passeras längre. Mot norr har en transportväg anlagts på den gamla stigens plats och flera staket skär av förbindelsen mot NV.

Längst i NV finns en stigramp som går snett ner mot Norrviken men avslutas en bit ovanför den nuvarande stranden. Här har Norrviken smalnat av betydligt och i den motsatta slutningen ser man en välanvänd hålväg sträva upp mot höjden väster om Bollstanäs. Att anlägga stigrampen krävde mycket arbete som bara motiveras av en viss nytta.

Upptäckten av gränsröse nr 14 på 1635 års karta, röset öster om Grönan och röset norr om Snuggan ger lösningen till en förbindelse från SO via tröskeln i Kohlstdalen till stigrampen vid Norrviken och det tidigare noret vid Stensunda.

1. Öster om Väsjön ser man att den gamla stigen som kan ses som hålväg (här mot SO) fortsätter norr om sjön. Ett staket spärrar passagen numera.

2. Från den nordvästra tomten på bebyggelsen vid Frestavägens västra sida går en bred gammal stig. På äldre kartor är den utsatt som stig till Snuggan. Nu växer den igen med sly och är avskuren av motorvägen (i den ljusa bakgrunden). Den kan ha varit en väg från Södersätra till Fornboda med anslutning till fornstigen strax söder om Kohlstdalen.

Stigen mot NV nedanför en bergkant. I den ljusa bakgrunden går nu motorvägen (2).

3. Norr om sjön Snuggan går en timmerväg mot NNO som har varit en viktig stig i äldre tider. Intill står nämligen ett av gränsrösen (som kan ses i bakgrunden bland träden) till en avstyckning som hörde till Alby.

Timmervägen till Runda Mossen var också tidigare en viktig passage där gränsröset placerades som ses i bakgrunden mellan träden. (3).

4. Timmervägen till Runda Mossen går mellan en hällkant och ett alkärr som dikats ut – före utdikningen var platsen nog inte passerbar. Anslutningen till fornstigen låg antagligen väster om timmervägen i en terrängsvacka. Fornstigen Långbroleden går som hålväg uppför berget mot söder.

5. Efter passagen av tröskeln mellan övre och nedre Kohlstadalen leder en ännu synlig stig ett stycke utmed Mitthöjdens nordostsida. Antagligen följde den sedan nära den nuvarande åkerkanten till Mitthöjdens norra, mot åkern utskjutande udde.

6. Vid Mitthöjdens norra åkerudde är passagen över övre Kohlstadalens norra åkermark som smalast och ligger nära sadelpunkten i terrängen. Innan det blev åker var det en möjlig passage mellan våtmarker. Nu är den norra fortsättningen överbyggd av en körväg.

(En alternativ sträckning skulle kunna gå nordöst om övre Kohlstadalens norra åkermark. På den äldsta orienteringskartan från 1968 går en stig från passet mot NO nästan fram till sänkan med 1635 års gränsmarkering).

7. Efter 300 m ses stigen här gå uppför sluttningen mot nordväst över en liten höjd mot den östra odlingsmarken i Grönandalen. Här ligger också den gränsmarkering som på kartan från 1635 omtalas som *en stenskarva mellan 2^{ne} berg* – dvs ett flyttblock mellan uppstickande berghällar – precis som man kan se på platsen.

Stenskarvan är det flyttblock som ligger vid tvillingbjörkarna i bakgrunden. Att ett naturfenomen blivit gränsmarkering förekommer på fler ställen – det visar att platsen var känd och det troliga är att det var där man passerade (7).

Utsnitt av kartan från 1635 där gränsmarkeringen nr 14 omtalas som en stenskarva.

8. Stigen är lätt att följa från stenskarvan mot nordväst mellan höga bergbranter. Öster om Grönan låg en serie kärr som senare dikats ut och odlats upp. De är numera trädplanterade. Stigen har gått i södra kanten på det östra kärret men kan inte längre ses. Marken är alltför påverkad av timmerkörning och utdikning. Tröskeln mellan det östra och det mellersta kärret var en lämplig passage för stigen. Här har en stockbro byggts över diket. På den norra sidan kan man tydligt se att en stig har gått mot nordväst mellan kärret på den västra sidan och berghällarna på den östra. På hällen närmast stigen finns ett gränsröse.

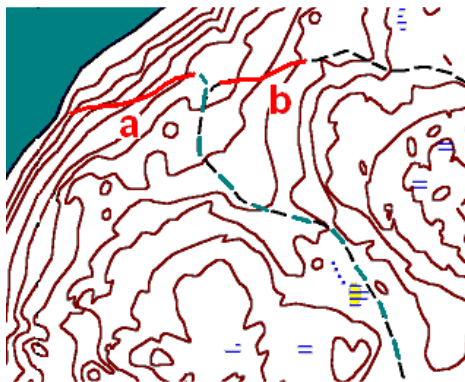

Passagen mellan tidigare kärr (sedan åker, nu tallplantering) och en berghäll där ett gränsröse placerats (8).

9. Stigen måste ha gått norr om det mellersta kärret öster om Grönan för att nå sänkan mellan hällmarkerna som leder till stigrampen i sluttningen ned till Norrviken. Över diket som går strax öster om vägen mellan Grönan och Emmylund har en stockbro byggts. Vägen ligger upphöjd på en bank med grova stenblock och skär av spåren av den gamla stigen. Väster om vägen är stigen lätt att följa. Den hölls länge öppen från sly när den var en del av skidspåret genom Törnskogen. Stigen slutar vid en liten platå halvvägs ner i sluttningen till Norrviken.

10. Norr om Grönan leder en välbyggd och lång ramp upp i sluttningen från en nivå ca 6 m över sjön Norrvikens yta. I förlängningen mot nordost finns en stenröjd stigsträcka helt upp till hållmarkerna. De båda anläggningarna har ingen förbindelse. Den övre liknar flera liknande röjningar i sluttningar i Törnskogen och kan ha anlagts för timmertransporter (med häst) eller för skidspår (flera av Törnskogens tidigare skidspår har stenröjda sträckor).

*Kartan visar stigrampen (a) i nedre delen av sluttningen till Norrviken och den stenröjda fortsättningen (b).
Från den lilla plattan mellan dessa går en bred stig mot sydost (grönstreckad).*

Rampen som byggts i den branta östra sluttningen till Norrviken (10).

Om det är en mycket gammal stig så landade den just vid noret vid Stensunda - Norrvikens då smalaste del och kan ha varit en del i järnålderns vägnät. I så fall går den logiska fortsättningen mot sydost för att undvika hållmarkerna.

Att göra en runsten - och att sköta den

Det är ett styvt jobb att fixa en runsten. När väl platsen är bestämd behöver en lämplig stenbumling med en stor plan yta hittas i omgivningen. Folk skickades ut att spana, sedan skulle den släpas fram till platsen – ett typiskt trälögöra. Vid det laget måste en runristare spanas in. De verkar ha varit i farten ordentligt på 900 och 1000-talet flera tusen runristningar har framställts då. De kanske samlade på sig uppdrag – de var säkert dyra att leja och kanske rentav kräsna. Det ska ju vara en bra story eller en namnkunnig uppdragsgivare med resurser. Med stenen och ristaren på plats ska texten diskuteras och ristningen designas. Även en lång drakslinga på en stor stenyta rymmer bara ett kort meddelande – och ett kristet kors skulle också ingå. Det blev nog en del diskuterande om saken. När man väl var överens gick det ganska snabbt att få till ristningen. Sedan målades stenen med svart, rött och vitt (tror man) – meningen var ju att den skulle synas - och så restes stenen på sin påtänkta plats.

Där har runstenen nu stått i över tusen år. Färgen är för länge sedan borta men meddelandet finns kvar, trots att lavar växt över stenen i flera omgångar. På 1600-talet ökade intresset för förfädernas stordåd. Runstenar ritades av, gavs officiellt skydd och beskrevs. Några hundra år senare registrerades de. Ristningarna fylldes i med Riksantikvarieämbetets rödbruna färg.

Vad var det för viktiga saker (får man förmoda) som skulle meddelas med runristningar i sten som håller för evigt - kan man undra. När de placerades i skogen vid färdvägar skulle de förstås markera vems revir som man nu klev in på. Skålhamrasläkten på västra sidan av Vallentunasjön, liksom Jarlabankes på den östra sidan, markerade sina maktanspråk i gränstrakterna mellan bygderna. Man markerade med ett kors att man minsann var kristen numera – kanske för att lugna de kyrkans män som for omkring för att värva proselyter och utvidga sitt skatteunderlag. Själva texten är oftast en uppräknings av den närmaste släkten, några hädangångna, och den som betalade kalaset. Ibland nämns den som ristade och som på det sättet ville säkra sitt rykte som runmästare.

Men var fick man motivet med drakar ifrån – som likt fyrbenta ödlor slingrar sig över runstenarna? Fanns det sådana djur någonstans? Eller är det ett importerat tankedjur från Östasien? En salamander eller en skogsödla skulle väl knappast inspirera en runristare. Att föreviga såna djur i sten och låta dom skryta över släkten är en unik uppfinning – som mest praktiserad i Sörmland och Uppland.

Genom att restaurera fornstigen genom Törnaskogen har **Naturskyddsföreningen** gjort historien synlig i naturen. Törnaskogen har ända in i vår tid varit en skog mellan bygdens byar. Den kuperade terrängen gjorde området svårframkomligt. Därför har, förutom den gamla vägen, många typiska skogslevande djurarter kunnat finnas kvar här. I dag påverkas återstående naturområden alltmer av skogsbruk och bebyggelse. Gammelskog med kanske 1000-årig kontinuitet finns bara kvar som isolerade rester och i en mosaik av ensartad ungskog och sly. 2009 fick naturområdet Törnaskogen naturskydd, med skötsel som ska svara mot områdets vildmarkskaraktär.

Observera att cyklig är förbjuden på markerade vandringsleder

Nya bron, byggd med ALU kraft, över ån mellan Kvarnviken och Fjätturen. Energiverket har bidragit med ledningsstolpar.

Häftet innehåller:

- En bakgrund över hur landskapet Törnaskogen uppkom, en beskrivning av fornstigen Långbroleden med en detaljerad karta.
- Något om de fd gårdarna vid Rimstaholmsjön.
- Kan det finnas fler gamla stigar? - om en förmodad led mellan bygden vid Väsjön och noret vid Stensunda.
- En avslutande betraktelse om hur runstenar blev till.